

CSERNI BÉLA ÉS AZ ERDÉLYI VÁROSI RÉGÉSZET KEZDETEI

SZABÓ CSABA

Cserni Béla (1842–1916) az erdélyi városi régészet megalapítója, a gyulafehérvári múzeum létrehozója és első igazgatója volt. Az árvaházban nevelkedő, majd a római katolikus egyház berkeiben önképzett botanikus és természettudós 1868 után végérvényesen Gyulafehérvár római múltjának és régészeti hagyatékának szentelte életét. 1888 és 1908 között az Alsóvárosban folytatott ásatásai tárták fel Dácia kormányzói palotáját, és egyben megalapozták az erdélyi városi régészet kezdeteit. Felelősségteljes munkája révén ő volt az első, aki a régészeti emlékeket és a Gyulafehérvár alatt rejtőző örökséget a nagyközönség számára is bemutatta és népszerűsítette (public archaeology). A helyi hatóságok és a lakosság közötti párbeszéd helyes koordinálásának voltak köszönhetőek az 1911-től 1915-ig zajlott marosportusi ásatásai is. A Reiner Zsigmond és Cserni közreműködése révén létrehozott fehérvári múzeum alig három évtized alatt Erdély legdinamikusabban fejlődő múzeuma lett. Az előkerült új levéltári források tükrében Cserni életútja nemcsak az erdélyi, hanem az európai régészettörténet kontextusában is új fejezetet jelent.

Kulcsszavak: Cserni Béla, Apulum, Gyulafehérvár, régészettörténet, városi régészet

Keywords: Béla Cserni, Apulum, Alba Iulia, history of archaeology, urban archaeology

Cserni Béla több mint 100 éve, 1916. április 16-án hunyt el. A 74. életévében járó, halotti bizonyítványában már akkorúnak ítélt régész és múzeumigazgató Gyulafehérvár egyik legismertebb tudományos és kulturális „nagykövete” volt az Osztrák–Magyar Monarchia és Nyugat-Európa területén is. Batthyány Ignác óta talán nem volt még az Erdélyi Fejedelemség egykori központjának egy olyan tudósa, akinek hírneve és kutatómunkája révén Gyulafehérvár nevét Londonban, Stockholmban, Rómában, Berlinben és Bécsben is emlegetni kezdték. Kalandos és megpróbáltatásokkal teli élete, szakmai pályafutása és rendkívül gazdag, több száz cikket, tanulmányt, ismeretterjesztő publicisztikát és egy nagyméretű fotótárat felölelő hagyatéka csak az elmúlt időszakban került a tudományos közösség figyelmébe.¹ Ebben a tanulmányban a szerző a nemrégiben angol nyelven közzétett biográfiájának a tömör összefoglalóját kívánja a közönség elé tárni, és a kötet struktúráját követve bemutatni Cserni Béla jelentőségét az erdélyi városi régészet, a gyulafehérvári múzeum és az ókori Apulum kutatástörténetében.²

Cserni a román és magyar történetírás útvesztőjében

1916. április 18-án Cserni Bélát örök nyugalomra helyezték a gyulafehérvári köztemetőben.³ Haláláról és munkásságáról számos nekrológ és rövid megemlékezés is megjelent az azt követő napokban, elsősorban tanártársai és barátai, Zlamál Ágoston és Kárpiss János tollából.⁴ Az első világháború viszontagságai azonban nem engedték, hogy Cserni Béla munkásságát és hagyatékát a vele még személyes kapcsolatban lévő generáció dolgozza fel és mutassa be részletesen.

Az impériumváltást követően Cserni Béla emléke kezdett megfakulni. Az Alsó-Fehér Vármegyei Régészeti, Történeti és Természettudományi Társulat (továbbiakban: Társulat), és vele együtt Erdély

¹ A Cserni-hagyaték kutatásának rövid történetéről lásd SZABÓ 2016, 17–25; SZABÓ 2018.

² SZABÓ 2016. Lásd még SZABÓ ET ALII 2017.

³ Sírjának pontos helyét és fotóját a korabeli források, nekrológok nem közlik. 2015 nyarán e sorok szerzőjének többszöri helyszíni kutatás ellenére sem sikerült azonosítani Cserni nyughelyét. A gyulafehérvári köztemető 1918 előtti sírjainak többségét a megsemmisülés fenyegeti.

⁴ KÁRPISS 1916; ZLAMÁL 1916; ZLAMÁL 1917.

regionális múzeumainak egyik legnagyobbika fokozatosan megszűnt.⁵ A régészeti hagyaték sokáig magánkézből maradt, és néhány lelkes román értelmiséginek, mint például Virgil Cucuiu történelemtanárnak és Enea Zefleanu történésznek köszönhetően menekült meg.⁶ Cserni egykori tanítványa, a neves botanikus és később akadémikus, Alexandru Borza által 1936-ban közölt rövid Cserni-életrajz 2016-ig az egyetlen összefoglaló munka volt a neves régész életéről és munkásságáról.⁷ A Borza által meghonosított *Adalbert Cserni* névváltozat máig a legnépszerűbb és legtöbbet idézett formája Cserni nevének a román szakirodalomban. Borza kiemelten foglalkozott Cserni „cseh” származásával, az általa közölt Adalbert névváltozat – bár elvétele, néhány német nyelvű levelében Cserni maga is használja – a magyar Béla és a német Albert nevek románosított változata, amelyeket Cserni az esetek döntő többségében használt. Míg V. Cucuiu, A. Borza és más kortárs román értelmiségiek fenn tartásokkal ugyan, de elfogadták Cserni Bélát és generációját szellemi elődüknek és a gyulafehérvári régészet atyjának, az 1948 és 1989 közötti időszakban a gyulafehérvári magyar tudós személyek emléke már háttérbe szorult.⁸ Bár Cserni munkásságát és az általa közölt hatalmas régészeti corpust nem lehetett megkerülni, az újonnan létrehozott Nemzeti Egyesülés Múzeuma elsősorban mint cseh származású kutatót idézte az egykori alapítót.⁹

Sajnálatos módon Cserni Béla és a gyulafehérvári ásatások emléke már a Pósta Béla-korszakban sem nyert megfelelő figyelmet,¹⁰ majd az 1920-at követő időszakban az erdélyi magyar szakirodalom is gyakorlatilag megfeledkezett Cserni munkásságáról. Ez a helyzet még az 1990-es évek után sem változott: az erdélyi magyar régészet kutatástörténete szinte kizárólag a Pósta Béla-iskolával és az iskolaalapító tanítványaival foglalkozott, mellőzve a szórványvidék múzeumalapítóit és az amatőr és professzionális régészet határmezsgyéjén küszködő elődöket.¹¹

Az elmúlt évtizedben elindult egy folyamat, amelynek révén Cserni munkásságát a helyi román értelmiség és a nemzetközi szakirodalom egyaránt felkarolta. A 2006-ban és 2010-ben a gyulafehérvári Nemzeti Egyesülés Múzeumában rendezett időszakos kiállítások rávilágítottak Cserni jelentős botanikai kutatásaira, valamint újra a figyelem középpontjába helyezték mint múzeumalapítót és Gyulafehérvár első szisztematikus régészeti ásatásainak kezdeményezőjét.¹² Régészeti munkásságának jelentőségét a nemzetközi szakirodalom is újra felfedezte.¹³

A Vauban-vár restaurálását célzó és a város arculatát gyökeresen átváltoztató grandiózus európai uniós projekt részeként a Nemzeti Egyesülés Múzeuma is új kultúrpolitikát választott, melyben jelentős szerepet játszik a múzeum jogi elődjének számító Cserni-gyűjtemény és az alapító személyisége. Ugyanezzel a céllal indult el 2014-ben a Cserni Béla-fotóhagyaték (több mint 600 fénykép) digitalizálása a múzeum és az 1918. December 1. Egyetem közös projektjeként.¹⁴ Bár a román historiográfia Cserni személyének továbbra is a semleges ideológiai töltettel ható „cseh” származását hangsúlyozza, munkásságának helyi és immár nemzetközi szinten történő értelmezése új perspektívákat nyitott a kutatásban.¹⁵

Cserni, a magánember: az árvaháztól Apulumig

Az 1916-os nekrológok és A. Borza sokat idézett rövid brosjárja óta csupán néhány kis terjedelmű életrajzi összefoglaló jelent meg Cserni életéről. A 2016-ban közölt részletes biográfia az első próbálkozás egy rendkívül szövevényes életút bemutatására.¹⁶ A jelenleg rendelkezésünkre álló levéltári források (közel 500 dokumentum)¹⁷ és a digitalizálás alatt álló Cserni-fotógaléria nagyban

⁵ A korabeli erdélyi múzeumok helyzetéről lásd VINCZE 2014, 292–293.

⁶ SZABÓ 2014.

⁷ BORZA 1936. Lásd még BORZA 1942.

⁸ A korabeli történetírás és a régészet kapcsolatáról lásd MATEI-POPESCU 2007, 265–288; ANGHELINU 2014.

⁹ MOGA-MÁRZA 1993; MOGA 1997.

¹⁰ A Cserni Béla és Pósta Béla közötti konfliktusról lásd VINCZE 2014, 330–331, 406, 441, 446; SZABÓ 2016.

¹¹ Lásd még BODA 2013; GÁLL 2014; VINCZE 2014.

¹² DREGHICIU-MIRCEA 2006; MOGA 2010. A Cserniről szóló eddigi teljes román szakirodalomért lásd STÎNEA 2010, 12, 24. lábjegyzet.

¹³ SCHÄFER 2014.

¹⁴ *Alba Iulia – a history in images* projekt: <http://edu.kindergraff.ro/BBB> (2018. február 2.)

¹⁵ A Cserni, valamint európai kortársainak munkásságát és jelentőségét 2016-ban sikerült egy konferencia, illetve konferenciakötet által az európai muzeológia- és régészettörténet kontextusában értelmezni: „*Adalbert Cserni and his contemporaries: the pioneers of archaeology in Alba Iulia and beyond*” *International Conference, Alba Iulia, 15–18th April, 2016*. Lásd SZABÓ ET ALII 2017.

¹⁶ SZABÓ 2016.

¹⁷ Ezek elsősorban a Nemzeti Egyesülés Múzeumának archívumában, a Batthyaneum Cserni-hagyatékában, a Gyulafehérvári

1. kép. Cserni Béla arcképe
Fig. 1. Portrait of Béla Cserni

hozzájárult ahhoz, hogy rekonstruálhatóvá vált a kalandos sorsú kutató életútja és biográfiájának számos, eddig nem ismert részlete (1. kép¹⁸).

Cserni János és Metzger Karolina 1842. augusztus 12-én született fiát ugyanazon hónap 30-án keresztelték meg Nagyszebenben, római katolikus hitben. A latin nyelvű anyakönyv mint *Albertus Josephus Maximilianus (Posthumus)* Cserni említi. Ez a dokumentum tanúskodik ugyanakkor arról is, hogy édesapja, a feltételezhetően cseh származású katona, aki Orláton szolgált, 1842 augusztusában már nem élt. Az apa életéről nem sikerült többet megtudni, mint amit a Zlamál és Borza által írt életrajzok közöltek. Cserni édesanyjáról is igen kevés ismeretünk van. Neve szász eredetre utal. Egy későbbi nekrológból derült fény Cserni Béla nővérének, Karolinának létezésére is. A két gyermeket rövid ideig édesanyjuk, majd halála után keresztszüleik, Bíró Albert és Baumgartner Josepha nevelték. Ezt követően az ifjú Cserni a nagyszebeni Theresianum árvaházba került. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc, valamint feltehetőleg édesapjának emlékezete katonai pályára készítette Csernit, ám keresztszüleinek befolyására 1859 és 1861 között végül a Theresianumban végezte el a pedagógiai alapképzést. Fontos kiemelni, hogy a román szakirodalomban előszeretettel idézett „cseh” identitásának semmilyen nyoma nem ismert, és apja korai halála miatt nem is lehet nagy jelentőséget tulajdonítani neki. Ellenben Nagy-

szebenben töltött fiatal éveit gyökeresen meghatározták Cserni későbbi kulturális és „nemzeti” identitását is: az Osztrák Birodalom állampolgáraként, egy döntően németek (szászok) lakta urbánus környezetben nőtt fel, s annak ellenére, hogy a német nyelv és kultúra közelebb állt hozzá, a római katolikus egyházzal való szoros kapcsolata miatt főként magyar nyelven értekezett és írt.

1861. december 6-án Haynald Lajos erdélyi püspök közbenjárására az akkor 19 éves Cserni Gyulafehérvárra költözött, és elemi tanítóként kezdett el tevékenykedni. Az 1861 és 1877 közötti időszak Cserni életében igen hányattatott és megpróbáltatásokkal teli korszaknak bizonyult. 1864. március 21-én feleségül vette Kerekes Amáliát, akitől négy gyermeke: két fiú (Béla és Jenő) és két leány (Ilona és Jozefa) született. A hirtelen nagycsaládos Csernit anyagi gondok gyötörték, ezeket elsősorban a katolikus egyház révén kiépített gazdag szociális hálójá, publicisztikai munkája és a német várközségben betöltött különböző funkcióival próbálta enyhíteni. A szerény tanítói fizetésének kiegészítéseként szerzett funkciói révén Cserni hamar bekerült a gyulafehérvári és erdélyi értelmiségi körforgásba, illetve kapcsolatait később is tovább gyarapította. Ebből az időszakból elsősorban német nyelvű irodalmi publikációi ismertek.

Tanítóként és apaként is számos kirándulást tett Alsó-Fehér vármegye területén. Ezek a kirándulások, valamint a Haynald Lajossal kialakított szoros barátsága formálta természettudományi érdeklődését a térség flórája és faunája iránt. Az 1879 és 1890 közötti publikációiban elsősorban erre a tudományterületre összpontosított, kisebb-nagyobb sikerrel.¹⁹

1868-ban jelen volt a Marosportus területén folyó vasúti építkezéseknél, ahol Karl Gooss mellett egyike volt azon keveseknek, akik szemtanúi lehettek az egykori Colonia Aurelia Apulensis nagyfokú

Érseki és Főkapitányi Levéltárban és a Magyar Országos Levéltárban találhatók. Cserni kiterjedt, több európai országra terjedő levelezésének teljes feltérképezése és kutatása további alapos munkát igényel a jövőben.

¹⁸ A tanulmányban szereplő fotók a Gyulafehérvári Nemzeti Egyesülés Múzeumának Archívumából származnak, és dr. Gabriel Rustoiu és dr. Laura Stanciu engedélyével kerülnek közlésre.

¹⁹ BÁLINT 1890; DRĂGHICU–MIRCEA 2010.

2. kép. Ifj. Cserni Béla, a régész elsőszülött fia, ölében két gyermekével, Cserni Ervinnel és Cserni János Bélával

Fig. 2. Béla Cserni Jr., the archaeologist's first son, with his children, Ervin Cserni and János Béla Cserni

rény, bár időnként talán álszerény, önmagát állandóan képző, szorgalmas jellem volt. Tanítványai, akik még évekkel Cserni nyugdíjazása után is felkeresték és vendiák-találkozókra hívták, kedves és elragadó személynek írták le. Leveleinek aláhúzásai és egy, a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjéhez írt válasza 1904-ből jól jelzi, hogy nagyon szenvedélyes és kirobbanó természetű volt.²¹ Erről tanúskodik egy 1885-ből származó dokumentum is, amely Cserni és Terézia közötti erőszakoskodásról tesz említést.

A leveleiből és fotóiból is kivehető számos kisebb-nagyobb betegeskedése ellenére jó erőnek örvendett, és ásatásait egészen 1915 végéig folytatta. Halála előtt egy héttel írt utolsó levelében is a múzeum és a Társulat munkáját szolgálta.

1916. április 16-án, életének 74. évében halt meg Gyulafehérváron. Második feleségének sorsa 1916 után nem ismert. Négy gyermeke közül csak az elsőszülött fiú, ifj. Cserni Béla élte túl apját, leszármazottai jelenleg Hódmezővásárhelyen élnek. Remélhetőleg a jövőbeli kutatások további értékes részletekre fognak fényt deríteni Cserni magánéletére vonatkozóan is.

Cserni és Apulum története

A Gyulafehérvár alatt nyugvó kettős római város, Apulum emlékeinek szisztematikus összegyűjtése egészen Mátyás király koráig visszavezethető, és nyomon követhető a 18. század végén létrejött nagy kollekciókig.²² A kezdetben csak lelkes műgyűjtők által létrehozott magángyűjtemények és epigráfiai közlemények korát a 19. század közepén átvette az európai szinten koordinált és korábban soha nem látott nemzetközi összefogást igénylő kutatómunka, amelyet elsősorban a Theodor Mommsen nevéhez köthető *Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL)* köteteinek létrehozása fémjelzett. A neves

pusztulásának.²⁰ Ez az élmény döntően hozzájárult ahhoz, hogy jó tudományos és szociális kapcsolatokat alakítson ki elsősorban a régió jelentős, a régészeti emlékek megőrzésére törekvő tudósaival és műgyűjtőivel, így Herepei Károllyal és Reiner Zsigmonddal.

Első felesége halálát követően, 1874-ben feleségül vette a bajor származású Lux Teréziát (Theresia Lux). Bár házasságuk gyermektelen volt, a kezdeti konfliktusok ellenére a pár konszolidált kapcsolatot épített ki, amelyről tucatnyi családi fotó is tanúskodik (2. kép).

Miután Cserni 1877-ben Gyulafehérváron végleges, teljes állású tanár lett, Kolozsváron a természettudományok (geológia, földtan) területén elkezdte doktori tanulmányait, amely fokozatot 1882. április 20-án szerezte meg. Új tanári címe, doktorija és közel egy tucat civil és kulturális szervezet életében gyakorolt jelentős funkcióinak köszönhetően az 1880-as évek végére anyagi gondjai megoldódtak. Ettől kezdve – múzeumi és régészeti munkája mellett – elsősorban külföldi utazásoknak és a fotózásnak hódolt. Hatalmas fotógyűjteményének nagy része 1890 és 1916 között készült. Régi álma, hogy német nyelvet tanítson és történelemmel foglalkozzon, 1889 után vált valóra.

Személyes, családi vagy baráti levelei csak kis számban maradtak fenn, de szakmai közleményeiből is kiderül, hogy egy alapvetően sze-

²⁰ SZABÓ 2015b.

²¹ SZABÓ 2016, 53.

²² Az erdélyi régiségek és római emlékek – különösen az apulumi források – kutatástörténetéről lásd BODOR 1995; MOGA 2011; SZABÓ 2013; SZABÓ 2014; SZABÓ 2019.

német epigráfus személyesen kutatta fel az erdélyi feliratokat, így Gyulafehérváron is járt. Segítségére ezen alkalommal Torma Károly volt, aki akkoriban az erdélyi epigráfiai kutatás doyenjének számított.

Az önmagát elsősorban tanítónak és botanikusnak tartó Cserni 1868 után tudatosan képezte magát, és gyarapította az ókori Gyulafehérvár és Erdély régészeti emlékeiről szóló tudását. 1888-ban egy véletlennek köszönhetően kezdte el szisztematikus ásatásait (lásd alább), amelyeket aztán haláláig folytatott több mint 50 különböző gyulafehérvári helyszínen. A rendkívüli mennyiségben előkerült igen ritka leletek értelmezése óriási kihívás elé állította a történelemmel addig csupán szenvedélyből és amatőr lelkesedéssel foglalkozó botanikust. A rendelkezésére álló gyulafehérvári könyvtárak – elsősorban a Batthyaneum és a Római Katolikus Fiúiskola könyvtára – ugyan megfelelő szakirodalmat szolgáltatott a kezdeti kutatásokhoz, azonban a római feliratos anyag szaporodása és néhány sajátos, birodalmi szinten is egyedülálló epigráfiai és ikonográfiai esettanulmány előkerülése Csernit olyan feladat elé állította, amelyhez nem volt elegendő a kor szakirodalmát (Johann Michael Ackner, Karl Gooss) vagy ismeretterjesztő műveit (Vass József) ismernie.²³

Az ókortörténet, epigráfia és ikonográfia terén jelentkező hiányosságait Cserni elsősorban egy rendkívül gazdag akadémiai hálózat kiépítésével oldotta meg. Ezt egyrészt kiterjedt levelezéssel és három ország 45 múzeumának tanulmányozásával kárpótolta. A Nemzeti Egyesülés Múzeumának archívumában őrzött levelezése tanúsítja, hogy a gyulafehérvári kutató több mint 30 neves történésszel, epigráfussal és régésszel tartott élénk szakmai kapcsolatot. Közöttük volt Theodor Mommsen, Franz Cumont, Alfred von Domaszewski, Otto Hirschfeld, Friedrich Drexel, Walter Barthel, Eugen Bormann, Horace Sanders, Paul Reinecke, Kuzsinszky Bálint, Király Pál, Pósta Béla, Buday Árpád, Hampel József és Jósza András is. Leggazdagabb levelezése a prágai Julius Jung nevéhez kötődik, akivel 110-nél is több levelet váltott. A több mint negyed évszázadon át tartó, egész Európát átfogó levelezésének köszönhetően Cserni az 1890 és 1916 közötti időszakban egyike volt a legismertebb gyulafehérváriaknak. Levelezéséből kiderülnek szakmai hiányosságai, de ugyanakkor történész és epigráfusi készségeinek lassú fejlődése is kirajzolódik. Kiváló kapcsolatainak köszönhetően Gyulafehérvár ókori emlékei, bár ismertek voltak már a 19. század első felében is,²⁴ ekkor válnak a nemzetközi szakirodalom részévé.

Az előkerült régészeti anyag gyors gyarapodása, a levelezések és az intézményközi kapcsolatok révén kialakított gazdag múzeumi könyvtár lehetőséget teremtett Cserninek, hogy 1901-ben megírja Gyulafehérvár római történetét.²⁵ Bár nem ez volt a város történetének első összefoglalója,²⁶ Cserni monográfiája kétségtelenül a legfontosabb a korabeli munkák közül. Apulum történetének megismeréséhez Cserni az elsődleges anyagközlésen túl mással is hozzájárult. Ő volt az első, aki részletes topográfiai térképet közölt a kettős ókori városról és annak főbb emlékeiről, elsőként különítve el a Colonia Aurelia Apulensis, a Municipium Septimium, a *castrum* és a temetők területét.²⁷ Theodor Mommsen és Karl Gooss nyomdokait követve régészeti adatokkal támasztotta alá a kettős város létezését, kronológiáját és a Septimius Severus-féle város (Municipium Septimium Apulense) létrehozását Kr. u. 197-et követően. Bár térképén a *XIII Gemina legio* tábora igen eltúlzott területet foglalt el, helyesen húzta meg a táborváros (*canabae*) kiterjedésének területét.²⁸ Ugyancsak ő volt az, aki elsőként feltételezett és próbált meg terepen is azonosítani egy római amfiteátrumot, és elsőként említette az apulumi vízellátás főbb forrásait.²⁹ A Marosportus területén folyt ásatásai is jelentős történelmi adatokkal szolgáltak, amelyek a 20. század végéig gyakorlatilag változatlan képet adtak a Colonia Aurelia Apulensis történetéről. Igen fontos szerepe volt az ásatásokból előkerült bélyeges téglák osztályozásában, amellyel nemcsak a *XIII Gemina legio* történetéhez szolgált jelentős fejezettel, de a *tegulakutatásban* is úttörő szerepet játszott.

Sajnálatos módon számos ásatása, így elsősorban a kormányzói palotában végzett húszévi kutatása és az Asklepieion területén folytatott felfedezések nem adtak elég tudást ahhoz, hogy helyesen azonosítani is tudja ezeknek az épületeknek a funkcióját, amit csak a 20. századi kutatások tudtak majd tisztázni.

²³ Leveleiből kiderül, hogy a *Corpus Inscriptionum Latinarum* legújabb kötetei sem jutottak el Gyulafehérvárra.

²⁴ Elsősorban a Mithras-emlékek kapcsán: SZABÓ 2013.

²⁵ CSERNI 1901.

²⁶ Lásd GOOSS 1878; KIRÁLY 1896.

²⁷ Az 1901-es térképet később egy 1912-es és egy 1913-as is követ, további topográfiai pontokkal.

²⁸ Lásd még DIACONESCU 2004; OTA 2012.

²⁹ Lásd még MOGA 1983; OTA-BÁIȘTEAN 2010.

Cserni, a városi régész

Régészeti munkássága gyakorlatilag a véletlennek köszönhető. 1888. december 28-án, a Társulat éves közgyűlésén Pál István a Rhéman Ferencné udvarán előkerült nagyszámú római leletről, épületmaradványokról és temérdek kerámiatöredékről számolt be. A helyszín azonnali megvizsgálása után, Cserni kezdeményezésére, már másnap elindulnak az ásatások, amelyek – kisebb megszakításokkal – 1908-ig folynak az Alsóvárosban.

A közel húsz év alatt mintegy 1,2 hektár területen feltárt római épületkomplexum nemcsak a magyar és a nemzetközi szakmai közönséget, hanem a helyi lakosságot is nagy számban vonzotta a helyszínre. Cserni kutatása az általa csak „ásatási helyszíneként”³⁰ említett terepen az első olyan, modern városi területen folytatott mentőásatás volt, amely felhívta a nagyközönség és a helyi hatóságok figyelmét is a munkálatokra. Ezt kihasználva, Cserni és maroknyi segítőtje – az aquincumi (Óbuda), vindobonai (Bécs) és római ásatások mintájára – elsőként alkalmazta az ún. „public archaeology”, azaz közönség régészet módszerét.³¹ A hatóságoktól várt anyagi támogatás, illetve a helyi lakosság nevelése és a város római múltja iránti felelősség kiépítése érdekében Cserni már az első ásatási szezon végén megnyitotta a feltárt területet a nagyközönség számára, és számos ismeretterjesztő cikkben tájékoztatta a helyi és erdélyi lakosságot a fehérvári ásatásokról. Az általa alkalmazott ásatási módszertan azonban számos kritikát kapott Pósta Béla kolozsvári régészeti iskolájának tagjaitól és Kuzsinszky Bálinttól is. Igaz, utóbbi később elismerően írt a húsz év alatt történt módszertani fejlődésről, Cserni rajzairól és az ásatás eredményeiről. Bár a hatalmas területen feltárt épületkomplexum számos részlemét és régészeti anyagát Cserni részletesen dokumentálta és szorgalmasan közölte, a rendelkezésére álló források és szakirodalom nem tette lehetővé, hogy azonosítsa az épület funkcióját. Haláláig hitte, hogy egy nagy fürdőkomplexumot ásott. A 20. századi kutatás tudta csak bebizonyítani, hogy a hatalmas területen zajló alsóvárosi ásatások valójában a Római Birodalom területén elsőként feltárt kormányzói palotát (*praetorium consularis*) hozták a felszínre.³²

Cserni 1901-es térképén 34 helyszínt tüntetett fel, ahol vagy mentőásatásokat, vagy véletlenszerű felfedezéseket dokumentált 1868 és 1901 között. A listát 1913-ig több mint félszáz helyszínre bővítette ki, ami egyben jelzi a városi régészet 1901 és 1913 között robbanásszerűen megnövekedett kihívásait, illetve a helyi lakossággal folytatott kiváló párbeszédét és együttműködését.

Ásatásainak második, fő helyszíne az ún. Feneketlen-tó (Lacul Tăușor) és a Maros között elterülő hatalmas terület, az egykori Marosportus volt. Itt már az 1904–1905-ben zajló munkálatok során számos római ház, illetve a városfal nyomai is láthatóvá váltak, amelyeket Cserni a helyszínen dokumentált is.³³ A felgyorsult urbanizáció következtében előkerült nagyszámú régészeti anyag a marosportusi terület feltárását sürgette.³⁴ Cserni kiváló diplomáciájának és a helyi lakosság és hatóságok közötti sikeres párbeszéd eredményeként 1911. február 11-én a múzeum szerződést kötött több helyi lakossal, akiknek udvarában (4,85 hektár) számos római épület került feltárásra. Ezek közül a legjelentősebb a Tóth György udvarán (ma a Regimentul V Vânători 14–18. közötti terület) elterülő római épületkomplexum volt, amelyet Cserni részletesen közölt.³⁵ Bár ásatási módszerét és a Dácia területéről előkerült legnagyobb római ház közlését Pósta Béla javaslatára Módy Mihály római villákkal foglalkozó munkájában nagyban bírálta,³⁶ Cserni anyagközlése máig nélkülözhetetlen. Az épületkomplexum éremanyagát és üveganyagának egy részét azóta sikeresen újraközltek.³⁷ Bár Cserninek eltökélt szándéka volt, hogy a marosportusi ásatások eredményeit monografikus formában közölje, az 1911 és 1915 között felgyülemlett mentőásatások nem tették lehetővé ennek megírását.³⁸

A Colonia Aurelia Apulensis területén folytatott ásatásai nemcsak meghatározták a római település határát és azonosították a városfal nyomvonalát (É–ÉK), hanem sikerült betekintést nyerni a város északnyugati szegletében kialakult ipari tevékenység és civil építkezés fejlődésébe is. Ugyan-

³⁰ Jellemzően így nevezi a funkcionalitásában nehezen meghatározható épületkomplexumot. Később számos tanulmányában már a nagy fürdőként említi, ahogy ezt Kuzsinszky is átveszi később: KUZSINSZKY 1904.

³¹ SKEATES–McDAVID–CHARMAN 2012.

³² RUSU-BOLINDEȚ ET ALII 2011; SCHÄFER 2014.

³³ SZABÓ 2016, 129–135.

³⁴ SZABÓ–BOUNEGRU–SAVA 2014; CIUTĂ 2014; SZABÓ 2015b.

³⁵ CSERNI 1912a, CSERNI 1912b.

³⁶ VINCZE 2014, 310.

³⁷ GĂZDAC–SUCIU–ALFÖLDY–GĂZDAC 2009, 58–80; PÁNCZÉL 2011. Lásd még CIUGUDEAN 2001, 62; CIAUȘESCU 2004, 319–320; BĂLUȚĂ 2003; VASS 2010, 60.

³⁸ A Colonia Aurelia Apulensisről a mai napig nem készült monografikus összefoglalás. Lásd BOGDAN-CĂTĂNICIU 2000; MOGA-CIOBANU–DRĂMBĂREAN 2000; DIACONESCU 2004; CIUTĂ 2013; CIUTĂ 2014.

csak neki köszönhető a római város *insulare* rendszerének azonosítása. Bár számos régészeti leletet tárt fel és ismert már a Liber Pater szentély és az Asklepieion területéről, ezeknek azonosítására csak a 20. században került sor.³⁹ Bár jóval kevésbé látványos, de fontos eredményeket hoztak a Municipium Septimium Apulense területén folytatott ásatásai is. Ezek révén sikerült elhatárolnia a Kutya-mál-dombon (Dealul Furcilor) a fő *necropolist*, az ún. „halottak útját”, amely a táborvárost és a kormányzói palotát kötötte össze a *colonia* területével. Szintén Cserni keze alatt került elő a Severus-kori városfal déli szegmense is, igaz, az itt talált kvadrátkövek szerepét csak később igazolta a kutatás.⁴⁰ Fontos kiemelni, hogy a római város feltárása mellett Cserninek jelentős szerepe volt a római kor előtti és a honfoglalás kori Gyulafehérvár kutatásában is.⁴¹

Régészeti jelentéseiben, közleményeiben és a város római történetét feldolgozó monográfiájában is számos alkalommal jegyezte meg, hogy kutatásai elsősorban a régészeti anyag megmentését célozták. Soha nem tartotta magát sem epigráfusnak, sem szakszerű régésznek, bár előszeretettel idézte kortársai pozitív visszajelzéseit, és szigorúan dokumentálta saját szakmai fejlődését.⁴²

Mindezek által a Pósta Bélával és Buday Árpáddal kialakult konfliktusa rámutatott a Kolozsvár mint a régészeti oktatás regionális monopolizálásának szimbóluma és a feltörekvő, de mindig másodrangúnak számító vidéki múzeumok és félamatőr régészek közötti konfliktusra. Ez a szakmai szakadék élesen jelen volt Budapest és más magyarországi múzeumok között is, és bizonyos formában továbbra is jelen van Közép-Kelet-Európa régészeti oktatásában és az akadémiai közösség köztudatában.

Cserni, a múzeumalapító

Gyulafehérvár római emlékeinek gyűjtése ugyan Cserni korában már közel négy évszázados hagyományra tekintett vissza,⁴³ de szakszerű, muzeális gyűjtésről csak a 18. század végétől beszélhetünk. Ekkor jött létre a Batthyány Ignác által alapított Batthyaneum, amelynek jelentős régészeti gyűjteményét már a 19. század eleji kutatók és látogatók is dicsérték.⁴⁴ A század első felében feltárt új emlékek nagy része vagy ide, vagy a nagyszebeni Brukenthal-gyűjteménybe került. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1859-es megalapításának, majd az 1867-es kiegyezés hozta örökségvédelmi intézkedéseknek a hatására fogalmazódtak meg elsőként regionális és vidéki múzeumok létrehozására is igények. Az Erdélyben is sorra megalakuló régészeti és történelmi társulatok sikeresen tömörítették egy-egy vármegye történelem iránt érdeklődő értelmiségieit. Ilyen körülmények között került sor 1886. szeptember 5-én az Alsó-Fehér Vármegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat alakuló gyűlésére a Babilon nevezetű épületben (ma a Nemzeti Egyesülés Múzeuma).⁴⁵ A Társulat alapító okiratának aláírására 1886. szeptember 22-én került sor.

A kezdeti nehézségeket és belső konfliktusokat követően a Társulat 1887. november 4-én új elnökké Csató János alispánt választotta meg. Az addig a Reiner Zsigmond házában őrzött régészeti anyagot Cserni Béla múzeumőr javaslatára új épületbe kellett költöztetni. Bár a múzeum létét már az alapító okirat is célkitűzésként említette meg, annak valós létrejöttére még várni kellett. Végül Reiner, Csató és Cserni közbenjárására Novák Ferenc polgármester elfogadta a Társulat indítványát, és átadta az alsóvárosi bölcsőde épületét múzeumi használatra. A roskadozó, hideg és már a Reiner-gyűjtemény számára is szűkös kétszobás épületben elhelyezett anyagot 1887 decembere és 1888 áprilisa között költöztették át. Az első katalógust Cserni 1888. november 5-én készítette el. Négy nappal később a múzeum hivatalos megnyitójára is sor került, amelyen a város számos méltósága jelen volt. Erről a múzeum első vendégkönyve tanúskodik.

Az új múzeum 1888 és 1900 között a bölcsőde épületében működött, csekély számú, de tekintélyes rangú látogatókat vonzva az Osztrák–Magyar Monarchia szinte minden szegletéből. Az alsóvárosi ásatások és az onnan hatalmas mennyiségben előkerült feliratos és szobrászati emlékek elhelyezése

³⁹ SZABÓ 2004; SZABÓ 2015a.

⁴⁰ DIACONESCU 2004. Lásd még OTA 2012.

⁴¹ CSERNI 1901, 111–125; 553–558. Lásd még az I–XXIII. táblákat ugyanitt. A kora középkori leletekhez lásd NAGY 1913, 268–275; BODROGI 1913, 26–29.

⁴² CSERNI 1913, 47.

⁴³ A római emlékek kutatástörténetéről lásd BODOR 1995; SZABÓ 2013; SZABÓ 2014.

⁴⁴ Az intézmény ma is jelentős régészeti anyaggal rendelkezik. Ennek monografikus közlésére még nem került sor. Lásd még MOGA 2011; BIRO-HENDRE 2013.

⁴⁵ A Társulat történetének monografikus feldolgozása még várat magára. Rövid összefoglalóért lásd JÁKÓ 1888; MOGA-MÍRZA 1993.

azonban már 1889-ben súlyos gondot okozott a Társulatnak és Cserni Bélának, aki éveken át egyedül, majd a későbbiekben két múzeumi segédőrrel közösen felügyelte a gyűjteményt.

A múzeum történetének első korszaka (1888–1900) az intézményi konszolidációról szólt. Cserni Béla legfőbb feladata az volt, hogy a Társulat fő célkitűzését – Alsó-Fehér vármegye régészeti és történeti emlékeinek összegyűjtését, megőrzését és tudományos bemutatását – a lehető legteljesebben megvalósítsa. Ehhez a Társulatnak monopolizálnia kellett a vármegye régészeti emlékeinek gyűjtését. Az intézményesített és szisztematikus gyűjtés eredménye a magángyűjtemények felszámolása lett. Ez sok esetben önként, a nagy gyűjtők személyes felajánlásával történt meg, ám néhány eset – különösen a Batthyaneum és a Brukenthal-palota gyűjteménye – nagy kihívásnak bizonyult. Cserni Béla, aki hithű katolikusként Gyulafehérvár gimnáziumának volt tanára, évtizedek óta jó kapcsolatokat ápolt az erdélyi püspökkel és a Batthyaneum személyzetével, különösen Kóródi Péterrel. Cserni már 1892-től törekedett a Batthyaneummal való párbeszédre. A Barta Ferenc és Kovács Simon prépost által írt felháborodott levél, amelyben a Batthyaneum régészeti anyagának autonómiáját követelik, sikertelennek bizonyult, és Majláth Gusztáv erdélyi püspök 1903. március 31-én végül elfogadta a két intézmény közötti szerződést. Ennek értelmében 76 római és más korokból származó értékes régészeti emlék került a Társulat múzeumához letétbe, melynek első katalógusát Cserni már 1903. április 20-án elkészítette. A két intézmény közötti kompromisszumos megoldás nagyban köszönhető Cserni kiváló diplomáciai érzékének és az egyház, valamint a Társulat berkein belüli jó kapcsolatainak.

3. kép. A második gyulafehérvári múzeum épülete 1905 után
Fig. 3. The second building of the museum from Gyulafehérvár after 1905

A Batthyaneummal kötött szerződés a város és a vármegye legfontosabb régészeti gyűjteményévé emelte a bölcsődébe zsúfolt több száz régészeti emléket őrző múzeumot. Egy új, tágasabb épület szüksége 1896-ban olyan sürgőssé vált, hogy a múzeumot rövid időre bezárták a nagyközönség előtt, és számos lelet az 1880 és 1900 közötti időszakban már Dévára került.⁴⁶ A Novák Ferencz és Cserni Béla által vezetett bizottság végül 1900. november 8-án sikerrel járt, és a Társulat szerződést kötött a városi tanáccsal, melynek értelmében a Mátyás téri óvoda épületét (ma Moldovei utca 2. szám) jelölték ki új múzeumépületnek. A hivatalos átadóra 1900. december 12-én reggel 10 órakor került sor. Az ötszobás, a korábbinál jóval impozánsabb épület belsejét, a kor divatjához híven, pompeji freskókat idéző stílusban festették ki. Hasonlót találhatott a múzeumokat látogató európai turista Aquincumban, de számos német múzeumban is.⁴⁷ A múzeum épületében volt a Társulat könyvtára is, amely ugyan a vármegye legnagyobb régészeti és történelmi bibliográfiáját tudhatta magáénak, mégis néhány alapvető munka, így a *CIL III Supplementuma* sokáig hiányzott a gyűjteményéből.

⁴⁶ KÓRÓDI 1902, 72.

⁴⁷ ESPOSITO 2014, 154–172; FENDT 2014, 391–404.

A múzeum bővítésére már 1905-ben sor került, amikor fából készült teraszt építettek az udvarra a lapidárium tágasabb elrendezése érdekében, majd egy új szárnyal is bővült az épület (3. kép). Az évi 700-800 korona állami támogatás ellenére Cserninek szüksége volt a helyi önkormányzat és számos civil szervezet, így a német várközség anyagi támogatására is az ásatások folytatása és a múzeum fenntartása végett. Bár ő maga fizetés nélkül dolgozott 25 éven át, a múzeumi segédőr és a múzeumszolga fizetését biztosítani kellett.

A fehérvári múzeumban kifejtett szervezői és muzeológusi munkájának sikerét végül a kolozsvári régészeti iskola kritikus vezetője, Pósta Béla is elismerte. Ennek köszönhetően Cserni számos újonnan alakult vagy segítségre szoruló vidéki múzeumot, így a Jósza András által szervezett nyíregyházi, vagy a zsámbéki és nagyváradi múzeumokat is átalakította, és korszerűbben rendezte be. Kellő felkészülés hiányában, muzeológusi tapasztalatát elsősorban külföldi utazásai során szerzett élményeiből merítette.

A múzeum épületének második bővítését Cserni már 1912-ben megtervezte, erről számos tervrajza tanúskodik. Az első világháború kitörése és 1916-ban bekövetkezett halála azonban megakadályozták a kivitelezésben. Az általa létrehozott és nagy nehézségek árán is fenntartott múzeumnak több ezer látogatója volt 1888 és 1916 között. Az intézményt gyűjteménye és az apulumi római leletek miatt nyert nemzetközi hírneve nemcsak a régió, hanem a teljes Osztrák–Magyar Monarchia egyik legismertebb vidéki múzeumává tette.

Cserni halálát követően a múzeum sorsa évtizedekre megpecsételődött az impériumváltás, majd a többszörös rendszerváltás következtében.⁴⁸ A 20. századi események és megpróbáltatások ellenére a gyulafehérvári régészeti múzeum ma Erdély egyik leglátogatottabb múzeuma, és Cserni legfontosabb hagyatékának számít. Tevékenységét az elmúlt években megjelent munkákon túl remélhetőleg további projektek (digitalizálás, adatfeldolgozás, levelezésének és tanulmányainak lefordítása és kritikai kiadása) fogják majd az erdélyi és európai régészettörténet kontextusában értékelni.

IRODALOM

ANGHELINU, M.

2014 *Evoluția gândirii teoretice în arheologia din România. Concepte și modele aplicate în preistorie*. Târgoviște.

BÁLINT S.

1890 Észrevételek dr. Cserni Béla főgym. tanár „Gyulafehérvár környékének faunája” című dolgozatára. *ÉEME-OTTSz* 2. 100–106.

BĂLUȚĂ, C.

2003 *Lămpile antice de la Alba Iulia (Apulum). Lămpile epigrafice*. Alba Iulia.

BIRO-HENDRE, D.

2013 *Batthyaneum: descoperirile arheologice din Catedrala Romano-Catolică din Alba Iulia (1907–1914) publicate în 1918 de Pósta Béla. Valorificarea unui inventar uitat*. București.

BODA I.

2013 Torma Károly (1829–1897) and the archaeological research in Roman Dacia. Case study: Ilișua. *ReDIVA* 1. 75–107.

BODOR A.

1995 Erdély ókori történetének kutatása a XIX. század közepéig. *ErdMúz* 3–4. 56–81.

BODROGI J.

1913 Alsófehérvármegyei honfoglaláskori leletek. In: Erdélyi P. (szerk.): *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Gyulafehérvárt 1912 október 12–14 napján tartott hetedik vándorgyűlésének emlékkönyve*. Kolozsvár, 16–29.

BOGDAN-CĂȚĂNICIU, I.

2000 Territoire civil et militaire a Apulum. In: Ciugudean, H. – Moga, V. (eds.): *Army and urban development in the Danubian provinces of the Roman Empire*. Alba Iulia, 109–139.

⁴⁸ A múzeum történetének mai napig nem készült összefoglaló monográfiája, bár számos korszakáról, illetve a múzeum későbbi személyiségeiről, mint például Ion Berciuról több tanulmány is született. Lásd még MOGA-MÎRZA 1993; WOLLMANN 2004.

- BORZA, A.
 1936 *Amintiri despre arheologul Adalbert Cserni și săpăturile de la Apulum*. Cluj.
 1942 Dr. Adalbert Cserni. *Apulum* 1. 351–354.
- CIUGUDEAN, D.
 2001 Workshops and manufacturing techniques at Apulum (Ad 2nd – 3rd century). In: Choyke, A. – Bartosiewicz L. (eds.): *Crafting Bone: skeletal technologies through time and space*. BAR IS 937. 61–72.
- CIAUȘESCU, M. H.
 2004 Early pottery production in Apulum (Partos) – An overview of recent research. *RCRFA* 39. 319–327.
- CIUTĂ, M.
 2013 Recovering the past. The case of Hercules Apulensis. *ATS* 12. 65–74.
 2014 Istoria pierdută – istoria recuperată. *Cazul Hercules* 2013. *Apulum* 51. 471–490.
- CSERNI B.
 1901 *Alsófehér vármegye története a római korban*. Nagyenyed.
 1912a Jelentés a Colonia Apulensis területén végzett ásatásokról. *MKE* 2–3. 106–114.
 1912b Jelentés a Colonia Apulensis területén végzett ásatásokról. *MKE* 4. 257–283.
 1913 Római ásatások Gyulafehérvár területén. In: Erdélyi Pál (szerk.): *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Gyulafehérvárt 1912 október 12–14 napján tartott hetedik vándorgyűlésének emlékkönyve*. Kolozsvár, 139–157.
- DIACONESCU, A.
 2004 The towns of Roman Dacia. An overview of recent archaeological research in Romania. In: Haynes, I. – Hanson, W. (eds.): *Roman Dacia. The making of a provincial society*. Porthsmouth, 87–142.
- DREGHICIU, D. – MIRCEA, G.
 2006 *Ierbarul lui Adalbert Cserni și flora din împrejurimile Albei Iuliei (1864-1909)*. Alba Iulia.
- ESPOSITO, M.R.
 2014 Museo e scavi a napoli: note sugli anni 1860-61. In: Capardi, C. – Fröhlich, Th. (ed.): *Archeologia italiana e tedesca in italia durante la costituzione dello Stato Unitario*. Roma, 157–172.
- FENDT, A.
 2014 Oggetti – attori – luoghi: acquisizioni romane per la antikensammlung di Berlino nella seconda metà dell’ottocento. In: Capardi, C. – Fröhlich, Th. (ed.): *Archeologia italiana e tedesca in italia durante la costituzione dello Stato Unitario*. Roma, 391–403.
- GÁLL E.
 2014 Precursorii arheologiei profesioniște din Transilvania. Gábor Téglás. *SCIVA* 65. 3–4. 219–293.
- GĂZDAC, C. – SUCIU, V. – ALFÖLDY-GĂZDAC Á.
 2009 *Apulum*. Coins from Roman sites and collections of Roman coins from Romania 5. Cluj-Napoca.
- GOOSS, K.
 1878 *Die römische Lagerstadt Apulum in Dakien*. Schässburg.
- JÁKÓ Á.
 1888 Az Egyet keletkezése és működése. *AFVmÉvk* 1. 5–47.
- KÁRPISS J.
 1916 Dr. Cserni Béla (1842–1916). *Az Erdélyi Római Katholikus Státusz gyulafehérvári Főgimnáziumának Értesítője* 1915-1916 tanévről. 2–20.
- KIRÁLY P.
 1896 *Gyulafehérvár története I. kötet: Apulum. Gyulafehérvár a római korban*. Gyulafehérvár.

KÓRÓDI P.

- 1902 Az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet Múzeuma. *AFVmÉvk* 9. 67–82.

KUZSINSZKY B.

- 1904 Apulum. In: Petz V. (szerk.): *Ókori Lexikon*. Budapest.

MATEI-POPESCU, F.

- 2007 Imaginea Daciei Romane în istoriografia românească între 1945 și 1960. *SCIVA* 58. 3–4. 265–288.

MOGA, V.

- 1983 A existat un amfiteatru la Apulum? *Apulum* 21. 81–88.
1997 *Un secol de la debutul investigațiilor în castrul roman de la Apulum*. Alba Iulia.
2010 Cuvânt înainte. In: Cserni, A.: *O vizită în Apulum*. Alba Iulia, 5–10.
2011 Considerations on some artefacts of Roman Period from the collection of the Batthyaneum Library. In: Biro-Hendre, D. (ed.): *Batthyaneum: omagiu fondatorului Ignatius Sallestius de Batthyan (1741–1798)*. București, 235–238.

MOGA, V. – CIOBANU, R. – DRÂMBĂREAN, M.

- 2000 Recherches archéologiques a Partos. In: Ciugudean, H. – Moga, V. (eds.): *Army and urban development in the Danubian provinces of the Roman Empire*. Alba Iulia, 141–202.

MOGA, V. – MÂRZA, E.

- 1993 Muzeul Unirii din Alba Iulia. I. Tradiții muzeografice. *Apulum* 27–30. 417–442.

NAGY G.

- 1913 Erdély a honfoglalás idejében a régészeti adatok világában. *ArchÉrt* 33. 268–275.

OTA, R.

- 2012 *De la canabele legiunii a XIII-a Gemina la Municipium Septimium Apulense*. Alba Iulia.

OTA, R. – BĂIȘTEAN, G.

- 2010 Water distribution and drainage in Apulum. *Dacia N.S.* 54. 127–139.

PÁNCZÉL SZ.

- 2011 The Production of Prismatic Glass Bottles in Roman Apulum. *Marisia* 31. 175–188.

RUSU-BOLINDEȚ, V. – MUNTEAN, T. – VARGA, R. – STRÎMBU, I. – BOUNEGRU, G.

- 2011 *Palatul Guvernatorului Daciei romane de la Apulum. O redescoperire a patrimoniului*. Cluj-Napoca.

SCHÄFER, F.

- 2014 *Praetoria. Paläste zum Wohnen und Verwalten in Köln und anderen römischen Provinzhauptstädten*. Köln.

SKEATES, R. – MCDAVID, C. – CARMAN, J. (eds.)

- 2012 *The Oxford Handbook of Public Archaeology*. Oxford.

STÎNEA, C.

- 2010 Valențe literare ale creației lui Adalbert Cserni: Vizitele la Apulum (1891–1894). In: Cserni, A.: *O vizită la Apulum*. Alba Iulia, 12–25.

SZABÓ Á.

- 2004 Der „Locus” von Apulum. In: Ardevan, R. – Ciongradi, C. – Găzdac, C. – Ruscu, L. (eds.): *Orbis Antiquus. Studia in Honorem Ioannis Pisonis*. Cluj-Napoca, 787–801.

SZABÓ Cs.

- 2013 The Mithraic statue of Secundinus from Apulum. *ReDIVA* 1. 45–65.
2014 Discovering the gods in Apulum. Historiography and new perspectives. *ReDIVA* 2. 53–82.
2015a Placing the gods. Sanctuaries and sacralised spaces in the settlements of Apulum. *ReDIVA* 3. 123–160.

- 2015b Karl Gooss and the temple of Jupiter from Apulum. *JAHA* 2. 4. 136–144.
- 2016 *Béla Cserni and the beginnings of urban archaeology in Alba Iulia*. Cluj-Napoca.
- 2018 Béla Cserni. In: Smith, C. (ed.): *Encyclopedia of Global Archaeology*, 2nd edition. New York. Open access: DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-51726-1_2512-1.
- 2019 Az erdélyi régészet története. In: T. Szabó Csaba: *Erdélyi Régészet II. Írások Régészetről és Kulturális Örökségvédelemről 2017–2019*. Kolozsvár. 13–77.
- SZABÓ CS. – BOUNEGRU, G.V. – SAVA, V.
- 2014 Mithras rediscovered. Notes on CIMRM 1938. *Ziridava* 28. 149–156.
- SZABÓ CS. – RUSU-BOLINDEȚ, V. – RUSTOIU, G.T. – GLIGOR, M. (eds.)
- 2017 *Adalbert Cserni and his contemporaries. The pioneers of archaeology in Alba Iulia and beyond*. Cluj-Napoca.
- VASS L.
- 2010 Bone-working in Roman Dacia. In: Legrand-Pineau, A. – Sidéra, I. – Buc, N. – David, E. – Scheinsohn, V. (eds.): *Ancient and Modern Bone Artefacts from America to Russia. Cultural, technological and functional signature*. BAR IS 2136. 55–64.
- VINCZE Z.
- 2014 *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla korszakban (1899–1919)*. Kolozsvár.
- WOLLMANN, V.
- 2004 Ion Berciu (1904–2004). *Apulum* 41. 1–61.
- ZLAMÁL Á.
- 1916 Dr. Cserni Béla. *Közművelődés* XXXIX. 18. (1916. április 29.)
- 1917 Emlékbeszéd dr. Cserni Béláról. *AFVmÉvk* 18. 5–15.

BÉLA CSERNI AND THE BEGINNINGS OF URBAN ARCHAEOLOGY IN TRANSYLVANIA (Summary)

Béla Cserni (1842–1916), also known as Adalbert or Albert Cserni was one of the most acclaimed intellectuals of Gyulafehérvár (Ro: Alba Iulia; Ger: Karlsburg) in the 19th century. His autodidactic endeavour to turn himself from a modest teacher into a renowned archaeologist and founder of the local museum is a remarkable example of one's possibilities in the *Belle Époque* in Europe, when archaeology became a discipline in universities, the material evidence of the past was collected by centralised institutions and the cultural heritage became a relevant agent in the contemporary ideologies.

He spent his childhood in the orphanage of Nagyszeben (Ro: Sibiu; Ger: Hermannstadt), where he gained the basics of his classical education and Christian moral. He used later his network of relations inside the Catholic Church as a tool in his diplomatic negotiation between institutions and personalities of his age. Witnessing the destruction of the Colonia Aurelia Apulensis in 1867–1868, his interest towards history and archaeology became a devotion. In 1886 he was one of the founding members of the Association dedicated to collect and preserve the cultural and archaeological heritage of Alsó-Fehér County (Ro: Comitatul Alba de Jos; Ger: Komitat Unterweißenburg). Between 1888 and 1908 he excavated the palace of the governors of Dacia (although he never interpreted correctly the functionality of the building). At that point this was the biggest urban excavation in Central-East Europe and the first *praetorium consularis* ever discovered and systematically researched in the world. His work from the Alsóváros and later in the territory of the Colonia Aurelia Apulensis (Hu: Marosportus; Ro: Partoș) was the first urban excavation in Transylvania and represents the beginnings of urban archaeology and public archaeology in the region.

His rich correspondence with specialists all over Europe helped his endeavour as a scholar and his self-education as archaeologist, but it also made Apulum, a previously unknown Roman settlement in the foggy area of Transylvania one of the most cited Roman cities among the greatest classical scholars of Europe in the *Belle Époque*. Cserni visited numerous museums in Germany, Italy and the Austro-Hungarian Empire, building his professional network and serving as a bridge between the Association and similar foreign institutions.

After the foundation of the local museum in Gyulafehérvár, Cserni dedicated his last 20 years to the maintenance and expansion of the institution, which evolved from a small private collection of

Zsigmond Reiner into the largest archaeological collection of the region and one of the most successful provincial museums of the Austro-Hungarian Empire. Negotiating successfully with the local and national institutions, Cserni was able to expand twice the museum and to sign a long lasting contract with the most important predecessor of archaeological antiquarianism in Gyulafehérvár, the Batthyaneum.

His life and his struggle as an 'amateur' archaeologist with some of the self-proclaimed professional archaeological schools of the region shows the formation of a power-elite in the academic life of the Austro-Hungarian Empire with monopolising tendencies. Cserni's example and the success of his museum – as his biggest and most important heritage – proved, that the provincial museums of the periphery can also be successful and can reach the level of professionalism.